Гносеологія: Архітектура Пізнання та Істини

Від чуттєвого досвіду до законів правильного мислення

Gemini Notebook

Що таке гносеологія?

Гнозис (Знання) + Логос (Вчення) = Теорія пізнання

Суб'єкт

Процес пізнання

Об'єкт

1. Що ми можемо знати? (Межі пізнання)

2. Як ми це знаємо? (Джерела знання)

3. Чи можливе достовірне знання? (Проблема істини)

Gemini Notebook

Матриця філософських концепцій

Розум (Раціоналізм)

Досвід та Чуття (Емпіризм / Сенсуалізм)

Джерело знання

Піррон

Девід Юм

Сумнів у раціональному

Рене Декарт

Бенедикт Спіноза

Вроджені ідеї, ясність розуму

Коперниканський переворот: Синтез чуттєвого та апріорного

Френсіс Бекон

Джон Локк

Знання з досвіду, «чиста дошка»

Скептицизм / Агностицизм

Можливість пізнання

Гносеологічний Оптимізм

Gemini Notebook

Пізнання: Дзеркало чи Полотно?

Теорія відображення

Знання як образ, копія або відбиток об'єкта.

(Аристотель, Локк: розум як «чиста дошка»).

Гарантує об'єктивний зміст та зв'язок з реальністю.

Творче конструювання

Знання як ідеальна модель.

Суб'єкт активно будує пізнавальні структури. (Кант, Піаже, Конструктивізм). Знання створюється засобами мови, уяви та культури.

Сучасна гносеологія уникає наївного реалізму та радикального конструктивізму.
Пізнання — це діалектична єдність відтворення об'єктивного світу та творчої активності розуму.

Gemini Notebook

Gemini Notebook

The Laboratory of Thought

Наукове відкриття:

Інтуїція висуває гіпотезу (осяяння), а логіка — обґрунтовує та перевіряє (систематизація).

Дискурс (*Discursus*)

Опосередковане пізнання через послідовні логічні кроки.
Поняття, судження, умовивід.

Доказовість та загальнозначущість (Математика, Право).

Інтуїція (*Intueri*)

Раптове «осяяння».
Безпосереднє осягнення істини.
Берґсон: інтелектуальна симпатія, що осягає сутність.
Пуанкаре: несвідома робота розуму.

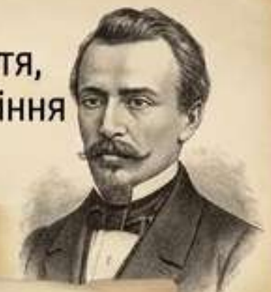
Gemini Notebook

Український Кордоцентризм: Серце як Осердя Пізнання

Розум

Серце

Розум — це лише вершина духовно-пізнавального життя, а Серце — його глибоке коріння (Памфіл Юркевич).

Самопізнання як єдиний шлях до осягнення «невидимої натури» у людині та світі (Григорій Сковорода).

Знання, не вкорінене в серці та не пережите емоційно, залишається поверховим. Справжнє пізнання є актом цілісної людської істоти.

Gemini Notebook

Архітектура Пізнання: Чуттєвий Ступінь

Безпосередній контакт зі світом. Дає матеріал, але не розкриває сутності.

Крок 3: Уявлення (Representation)
Чуттєвий образ, що зберігається без прямого впливу об'єкта. Робота пам'яті та уяви. Перехідна ланка до раціонального.

Крок 2: Сприйняття (Perception)
Цілісний образ предмета. Синтез відчуттів у структуру (Гештальт). Залежить від досвіду та установок.

Крок 1: Відчуття (Sensation)
Відображення окремих властивостей (колір, звук, твердість). Базовий будівельний матеріал.

Gemini Notebook

Архітектура Пізнання: Раціональний Ступінь

Вихід за межі досвіду. Осягнення сутності, закономірностей та необхідних зв’язків.

Крок 6: Умовивід (Inference)
Генерація нового знання. Виведення нових істин із наявних засновків.

Крок 5: Судження (Judgment)
Встановлення зв'язків. Ствердження або заперечення.

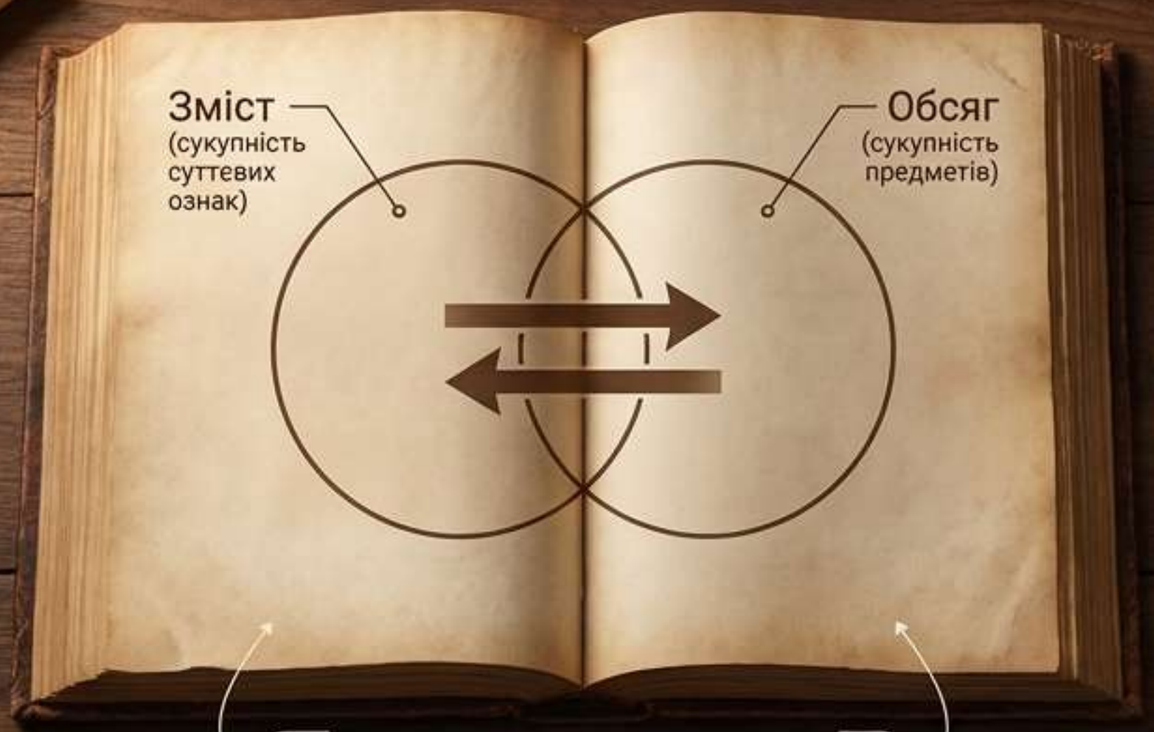
Крок 4: Поняття (Concept)
Абстрагування від деталей, фіксація суттєвих ознак.

Крок 1: Відчуття (Sensation)
Відображення окремих властивостей (колір, звук, твердість). Базовий будівельний матеріал.

«В розумі немає нічого, чого раніше не було б у відчуттях... крім самого розуму».
— Leibniz

Gemini Notebook

Анатомія Поняття

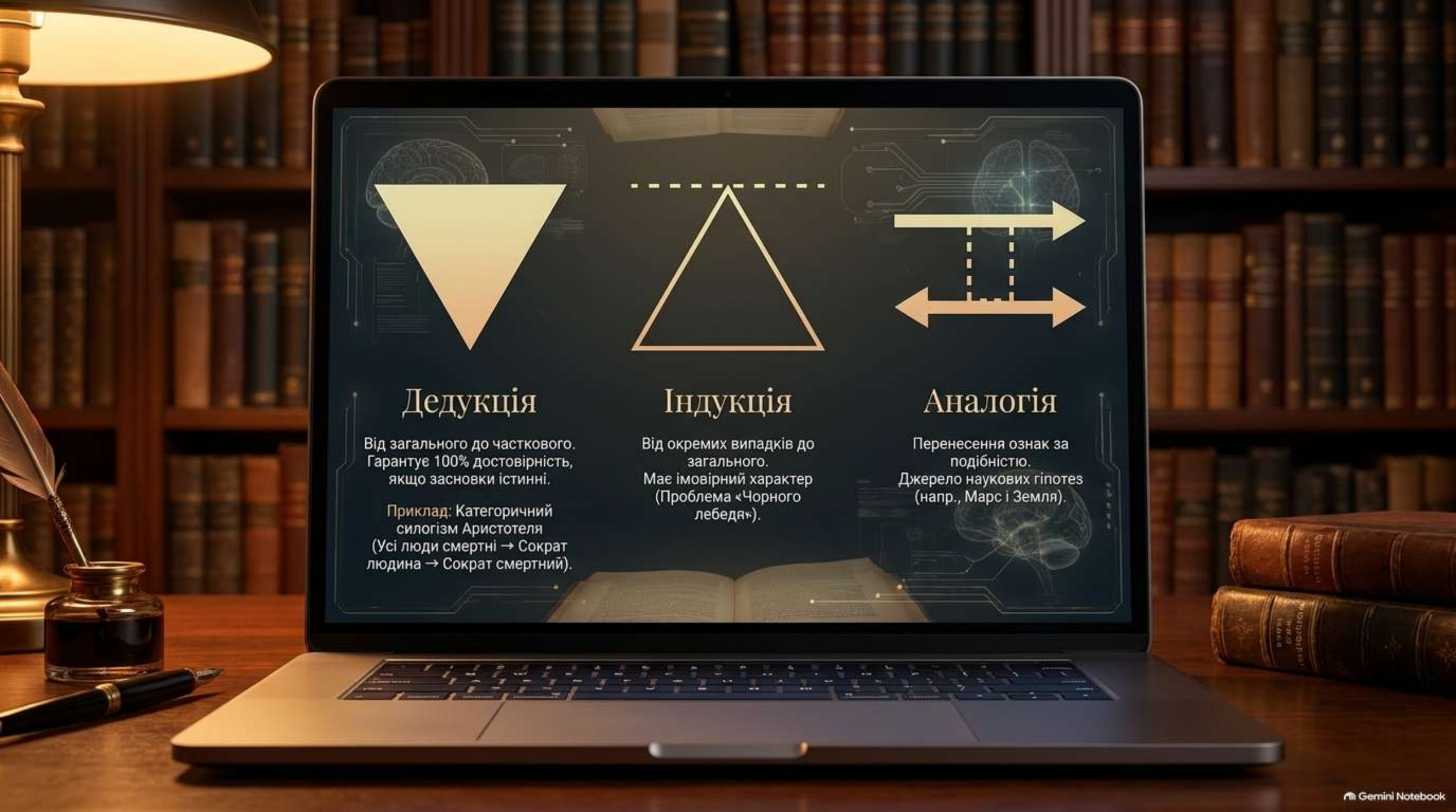

Закон оберненого відношення:
Чим більший зміст, тим менший обсяг.

Класифікація Суджень

Gemini Notebook

Gemini Notebook

Фундамент Правильного Мислення: 4 Закони Логіки

Gemini Notebook

Приховане Знання: Те, що ми знаємо, але не можемо висловити

Явне знання (Explicit)

Логіка, формули, підручники, доведення.

Неявне знання (Tacit)

За Майклом Полані, наука і життя спираються на навички, які неможливо повністю формалізувати.

(Приклади: здатність розпізнавати обличчя, тримати рівновагу на велосипеді, довіра до парадигми).

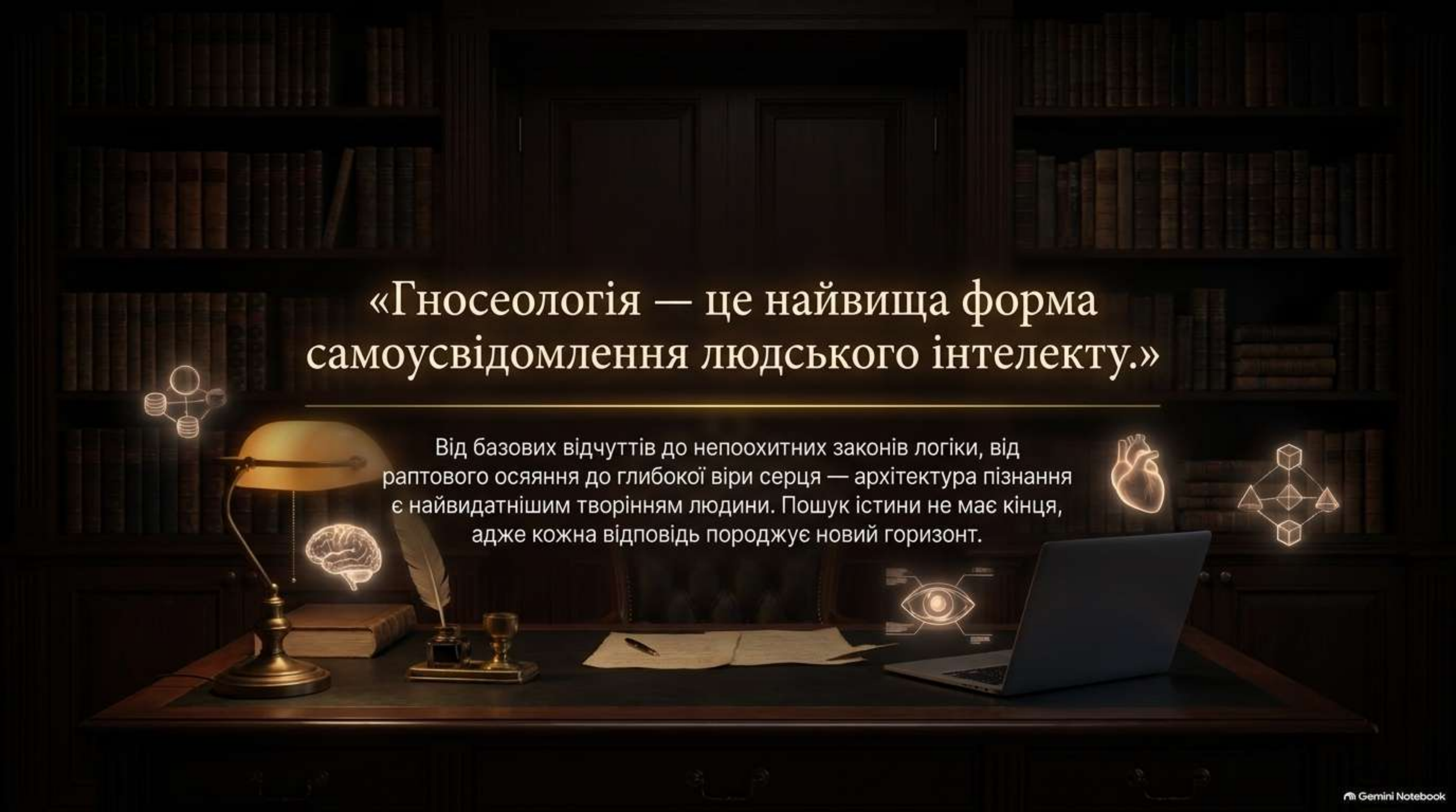

Досконалий інтелект спирається на глибоку базу інтуїтивних, інтуїтивних, тілесних та соціальних навичок.

Gemini Notebook

Gemini Notebook

Gemini Notebook

Гносеологія:
Архітектура пізнання та істини
Від античної «алетейї» до сучасної епохи постправди
Істина | Факт |
Постправда.
Пізнання — не стан,
а процес.
Gemini Notebook

Вічне питання: Що є істина?

Gemini Notebook

Шлях світла: Античність та Середньовіччя

ПЛАТОН

Від тіней до ідей.

Справжня істина (алетейя — непотаємність) має онтологічний характер і доступна лише розуму, що піднімається до світла (Сонця/Блага).

АРИСТОТЕЛЬ

Класичне визначення.

Істинність думки визначається станом речей. «Не тому ти білий, що ми правильно думаємо, а ми говоримо істину, бо ти білий».

АВГУСТИН

Божественне осяяння.

Вічні істини не походять з мінливого світу, а осяюються божественним світлом.

ФОМА АКВІНСЬКИЙ

Adaequatio rei et intellectus.

Центральна схоластична формула: істина як відповідність речі та інтелекту. Обстоювання єдності істин віри та розуму.

Gemini Notebook

Пошук засад: Епістемологія Нового часу

Ф. БЕКОН та Р. ДЕКАРТ

Метод та Самосвідомість. Очищення від «ідолів» (Бекон). Пошук несумнівної основи в самосвідомості суб'єкта. Критерій істини — ясність і виразність ідей (Декарт).

І. КАНТ

Трансцендентальний поворот. Загального критерію щодо змісту знання не існує. Об'єктивність забезпечується апріорними формами розуму. Істина як інтерсуб'єктивна згода про явища, а не про «речі в собі».

Г.В.Ф. ГЕГЕЛЬ

«Істинне — це ціле». Істина — не готова монета, яку можна покласти в кишеню, а процес розвитку абсолютного духу. Кожен етап зберігається в наступному.

Gemini Notebook

Епоха підозри:
Деконструкція та переосмислення

Ф. НІЦШЕ.
Ілюзія та Влада.

Істина — це «рухома армія метафор», ілюзії, про які забули, що вони ілюзії. Прагнення істини — це прояв волі до влади.

М. ГАЙДЕҐҐЕР.
Повернення до онтології

Первісна істина — це подія розкриття буття, завдяки якій суще взагалі постає перед людиною.

М. ФУКО.
Режими істини

Кожне суспільство має свій режим дискурсу. Знання формується в тісному зв'язку з практиками влади і контролю.

К. ПОППЕР.
Фальсифікація

Наукові теорії не можуть бути остаточно доведені, лише спростовані. Пізнання — це правдоподібність (наближення до істини).

Gemini Notebook

Архітектура істини: Основні концепції (Частина 1)

КОРЕСПОНДЕНТНА ТЕОРІЯ

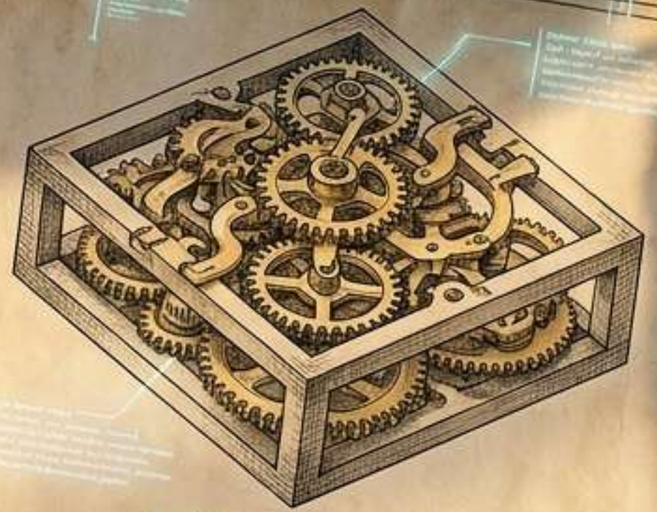
Суть: Істина — це відповідність (кореспонденція) знання дійсності (Аристотель, Рассел).
Головна проблема. Як порівняти думку з реальністю «самою по собі», якщо ми не можемо вийти за межі власного сприйняття?

Aristotle

Alfred Tarski

КОГЕРЕНТНА ТЕОРІЯ

Суть: Істина — це логічна несуперечливість та узгодженість знання з іншими знаннями в межах системи (Гегель, Нейрат).
Головна проблема: Можливе існування кількох внутрішньо несуперечливих, але абсолютно несумісних між собою систем знань (напр., детальний фантастичний роман).

G.W.F. Hegel

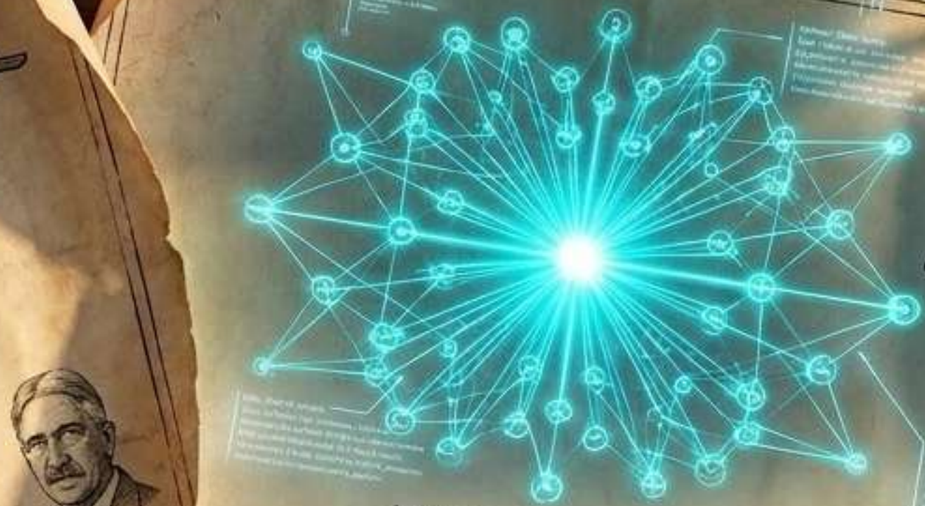

Otto Neurath

Gemini Notebook

Архітектура істини: Основні концепції (Частина 2)

William James

ПРАГМАТИЧНА ТЕОРІЯ

Суть: Істина — це те, що «працює», має практичну корисність і вирішує проблеми (Джеймс, Дьюї, Пірс).
Голоена проблема: Змішування істини з корисністю (хибні ілюзії можуть заспокоювати, а істина — шкодити).

John Dewey

Jürgen Habermas

КОНСЕНСУСНА ТЕОРІЯ

Суть: Істина — це раціональна згода вільних учасників комунікації за ідеальних умов (Габермас).
Головна проблема: Ідеальні умови комунікації недосяжні, а фактична згода більшості не гарантує об'єктивності.

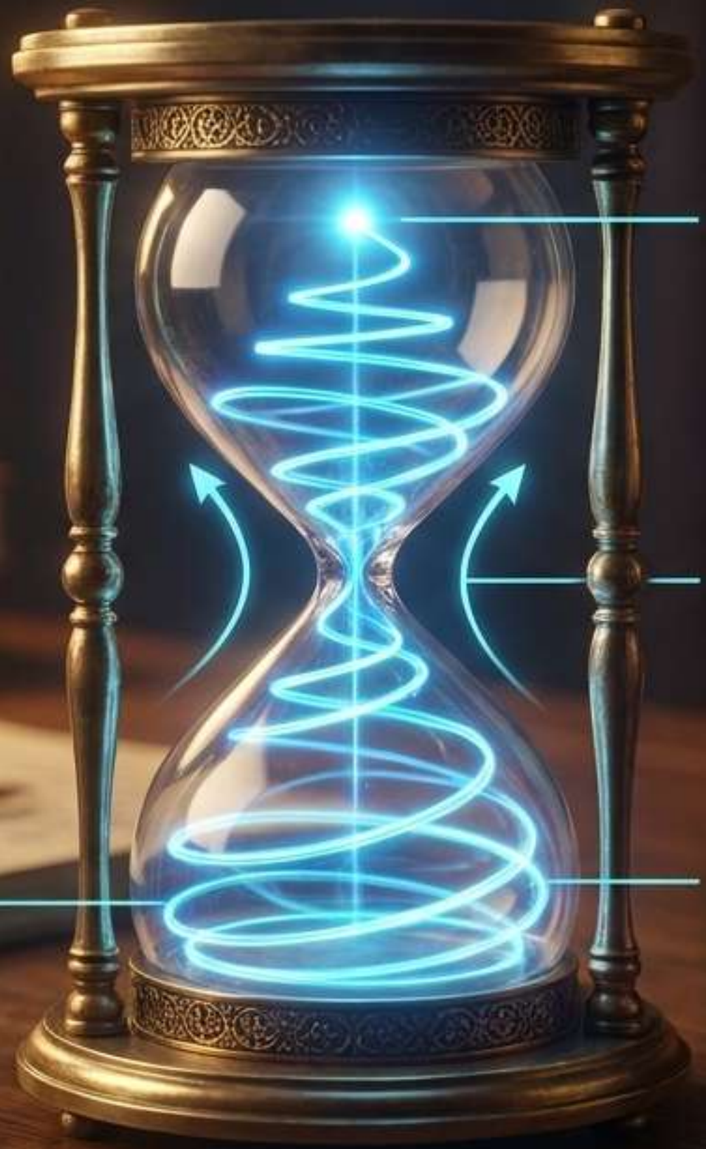
Jürgen Habermas

СЕМАНТИЧНА ТА ДЕФЛЯЦІЙНА:

Тарський формалізує істину для логічних мов (Конвенція Т).
Дефляціоністи стверджують, що предикат «є істинним» — просто мовна надлишковість.

Gemini Notebook

Істина як процес: Діалектика пізнання

Абсолютна істина: Вичерпне знання про дійсність, що не може бути спростоване. Це граничний ідеал науки, до якого вона прагне, але ніколи не досягає повністю.

Процес наближення: Пізнання не досягає істини одномоментно. Це постійне уточнення, поглиблення і виправлення знань. Кожна відносна істина містить зерно абсолютної.

Відносна істина: Неповне, обмежене знання, яке правильно відображає дійсність лише в певних межах і за певних умов (напр., механіка Ньютона).

Абсолютна істина: Вичерпне знання про дійсність, що не може бути спростоване. Це граничний ідеал науки, до якого вона прагне, але ніколи не досягає повністю.

Gemini Notebook

Пастки пізнання: Зупинка процесу

ДОГМАТИЗМ

- Абсолютизація наявного знання.
- Вважає істину остаточною і незмінною.
- Наслідок: Заборона на сумнів. Зупиняє розвиток науки та мислення.

РЕЛЯТИВІЗМ

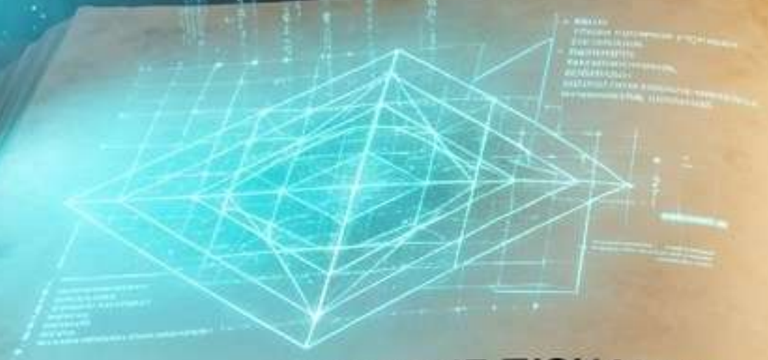
- Абсолютизація відносності знання.
- Заперечує можливість об'єктивної істини («кожен має свою правду»).
- Наслідок: Знецінює факти. Позбавляє сенсу сам пошук істини.

ВИХІД: Розуміння істини як постійного процесу адекватного відображення, що долає обидві крайнощі.

Gemini Notebook

Проблема об’єктивності: Природа vs Культура

Об’єктивність: Зміст знання не залежить від волі та бажання суб’єкта. Але способи її досягнення відрізняються.

НАУКОВО-ОРІЄНТОВАНЕ ПІЗНАННЯ

- ***Мета:*** *Повне усунення втручання дослідника.*
- ***Критерії:*** *Математична точність, відтворюваність експерименту, емпірична перевірка, незалежність від цінностей.*

ЦІННІСНО-ОРІЄНТОВАНЕ ПІЗНАННЯ

- **Мета:** Осмислення людських смислів та текстів (Ріккерт, Вебер, Гадамер).
- **Особливість:** Предмет формується через віднесення до цінностей.
- **Критерії:** Обґрунтованість інтерпретації, узгодженість з контекстом. Вимагає рефлексії власних передумов, а не усунення суб'єкта.

Gemini Notebook

Критерії істини: Система балансу

Gemini Notebook

Інституціалізація істини: Право та Медіа

ЮРИДИЧНА ІСТИНА

- Встановлюється винятково на основі допустимих доказів і законних процедур.
- Може відрізнятися від «повної фактичної істини» через процесуальні обмеження (строки, правила допиту).

Істина підкоряється процедурі.

ЖУРНАЛІСТСЬКА ІСТИНА

- Базується на етичних стандартах: точність, перевірка з кількох незалежних джерел, чітке розмежування фактів і думок.
- Досягнення істини є механізмом підтримки суспільної довіри.

Gemini Notebook

Виклик сучасності: Екзистенція в епоху Постправди

ПОСТПРАВДА

Стан, за якого об'єктивні факти мають менший вплив на громадську думку, ніж звернення до емоцій та особистих переконань (Слово року 2016).

АЛГОРИТМИ ТА ШІ

Інформаційні «бульбашки» (filter bubbles) ізолюють людей у комфортних ілюзіях. Діпфейки (Deepfakes) та генеративний ШІ руйнують статус візуального свідоцтва як беззаперечного доказу.

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА

Дезінформація використовується не просто для обману, а для цілеспрямованої маніпуляції свідомістю та руйнування самого концепту об'єктивної реальності.

Gemini Notebook

Захист істини: Синтез класики та сучасності

Відповідь на кризу постправди — не відмова від істини, а її активний захист. Без спільного визнання фактів неможлива наука, раціональна комунікація, демократія та правосуддя.

ЕПІСТЕМІЧНА ПИЛЬНІСТЬ

Критичне мислення та медіаграмотність як базові навички виживання.

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ЗАХИСТ

Розвиток і підтримка інституцій фактчекінгу, незалежної журналістики та прозорої науки.

ЕТИКА ТЕХНОЛОГІЙ

Використання самого ШІ для аналізу масивів даних та виявлення дезінформації.

Gemini Notebook

Підсумок: Фортеця Знання

- Істина — це не застиглий артефакт, а складний, безперервний процес еволюції людської думки: від античної «непотаємності» до сучасних наукових та соціальних критеріїв.
- Досягнення і захист істини сьогодні вимагає поєднання філософської глибини, строгості методів та високої етичної відповідальності кожного суб'єкта пізнання.

Розроблено для поглибленого вивчення філософії та епістемології.

Gemini Notebook

Гносеологія та Архітектура Науки
Від філософської проблеми до глобального соціального інституту.
Gemini Notebook

Межа пізнання: Філософська проблема демаркації

Popper Carnap

ЛОГІЧНИЙ ПОЗИТИВІЗМ

Критерій: Верифікація

Суть: Наукове знання має бути підтверджене емпіричним досвідом.

Проблема: Жодна кількість спостережень не доводить універсальний закон (напр., "всі лебеді білі").

КАРЛ ПОППЕР

Критерій: Фальсифікація

Суть: Науковою є лише та теорія, яка в принципі може бути спростована досвідом.

Висновок: Наука — це система гіпотез, які витримали найсуворіші перевірки.

Gemini Notebook

ДНК наукового знання: Критерії науковості

1. **Об'єктивність**: Відображення предмета незалежно від уподобань дослідника.

2. **Системність**: Організація у взаємопов'язані теорії з чіткою логікою.

3. **Обґрунтованість:** Обов’язкове логічне доведення або емпіричне підтвердження.

4. **Перевірюваність:** Можливість відтворення результатів іншими вченими.

5. **Критичність:** Постійна готовність до перегляду та уточнення знань.

Висновок: *Наука використовує спеціальну термінологію та математичні засоби для уникнення багатозначності повсякденної мови.*

Gemini Notebook

Двигун дослідження: Від факту до теорії

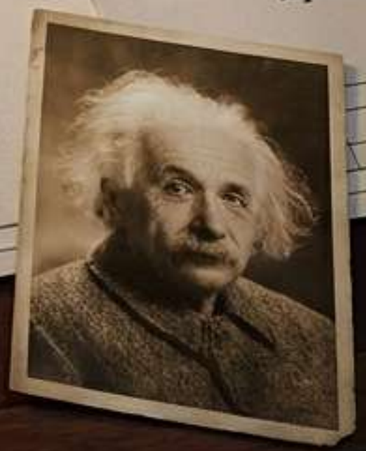
Фаза 1: Факт
Достовірно встановлене, відтворюване знання (емпірична база).

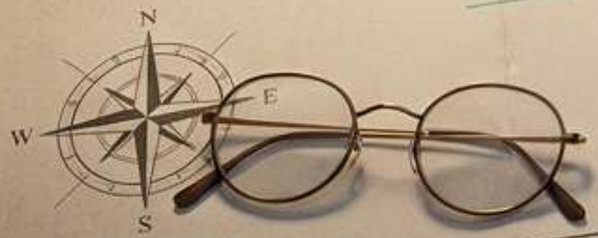
Фаза 2: Проблема
Усвідомлений розрив у наявному знанні. Суперечність між новими фактами та старими теоріями.

Фаза 3: Гіпотеза
Наукове припущення; імовірне знання, що потребує перевірки.

Фаза 4: Теорія
Найбільш розвинена форма; цілісне пояснення, що має описову та передбачувальну функції.

«Формулювання проблеми часто важливіше, ніж її розв'язання.»

Gemini Notebook

Архітектура істини: Піраміда пізнання та зміна парадигм

ТОМАС КУН: ЦИКЛ ПАРАДИГМИ

Нормальна наука (робота в межах визнаної моделі) → Аномалія (накопичення незрозумілих фактів) → Криза → Наукова революція (зміна парадигм)

Вершина: Наукова картина світу
(загальні закономірності природи)

Рівень 3: Теорії
(цілісні системи пояснень)

Рівень 2: Закони
(стійкі, повторювані зв'язки)

База: Факти
(емпіричні дані)

Gemini Notebook

Дворівнева структура науки: Досвід та Абстракція

ЕМПІРИЧНИЙ РІВЕНЬ

Взаємодія з об'єктом.

Результати: факти, емпіричні узагальнення, закони.

Рух: від об'єкта до даних.

ТЕОРЕТИЧНИЙ РІВЕНЬ

Побудова ідеалізованих моделей, пояснення фактів, передбачення нових явищ.

Рух: від ідей до моделей.

Динамічна єдність: Теорії будуються на основі фактів, але факти встановлюються та інтерпретуються у світлі теорій.

Базис (Метатеоретичний рівень): Філософські засади, ідеали та норми дослідження, простір, час, причинність.

Gemini Notebook

Інструментарій вченого: Методи пізнання

Емпіричні | Теоретичні | Загальнологічні

ЕМПІРИЧНІ

- **Спостереження:** Цілеспрямоване сприйняття без втручання.
- **Вимірювання:** Визначення кількісних значень.
- **Експеримент:** Дослідження в контрольованих умовах з активним втручанням.

ТЕОРЕТИЧНІ

- **Ідеалізація:** Створення ідеальних об'єктів (напр., ідеальний газ).
- **Формалізація:** Відображення знання у знаковій/ математичній формі.
- **Гіпотетико-дедуктивний:** Виведення наслідків із гіпотез.

ЗАГАЛЬНОЛОГІЧНІ

- **Індукція / Дедукція:** Від окремого до загального / навпаки.
- **Аналіз / Синтез:** Розчленування / поєднання частин.
- **Абстрагування / Моделювання.**

Gemini Notebook

Народження спільноти: Наука як соціальний інститут

До XVII ст.: Самотні мислителі

Дослідження природи здійснюються окремими вченими, часто поза межами університетів.

XVII ст.: Академії та журнали

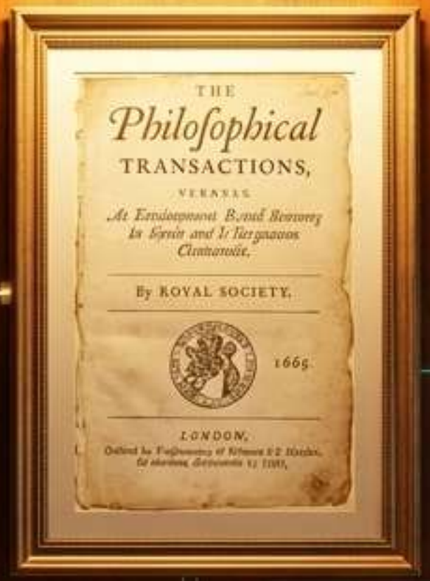
1660: Королівське товариство (Лондон). **1666**: Академія наук (Париж). Поява наукових журналів створює систему рецензування та фіксації пріоритету. Наука стає публічною.

XIX ст.: Професіоналізація та Університети

1810: Реформа Берлінського університету (Гумбольдтівська модель). Єдність навчання і дослідження. Наука стає професією зі спеціалізованими кафедрами.

XX ст.: «Невидимий коледж»

Мережа провідних учених, що обмінюються даними до офіційної публікації. Глобальна комунікація.

Gemini Notebook

Етос науки: Норми Мертона та Лабораторна реальність

ІДЕАЛ (Роберт Мертон - CUDOS):

Communism (Спільність): Результати є спільним надбанням спільноти.

Universalism (Універсалізм): Твердження оцінюються незалежно від раси чи статі автора.

Disinterestedness (Безкорисливість): Прагнення істини, а не власної вигоди.

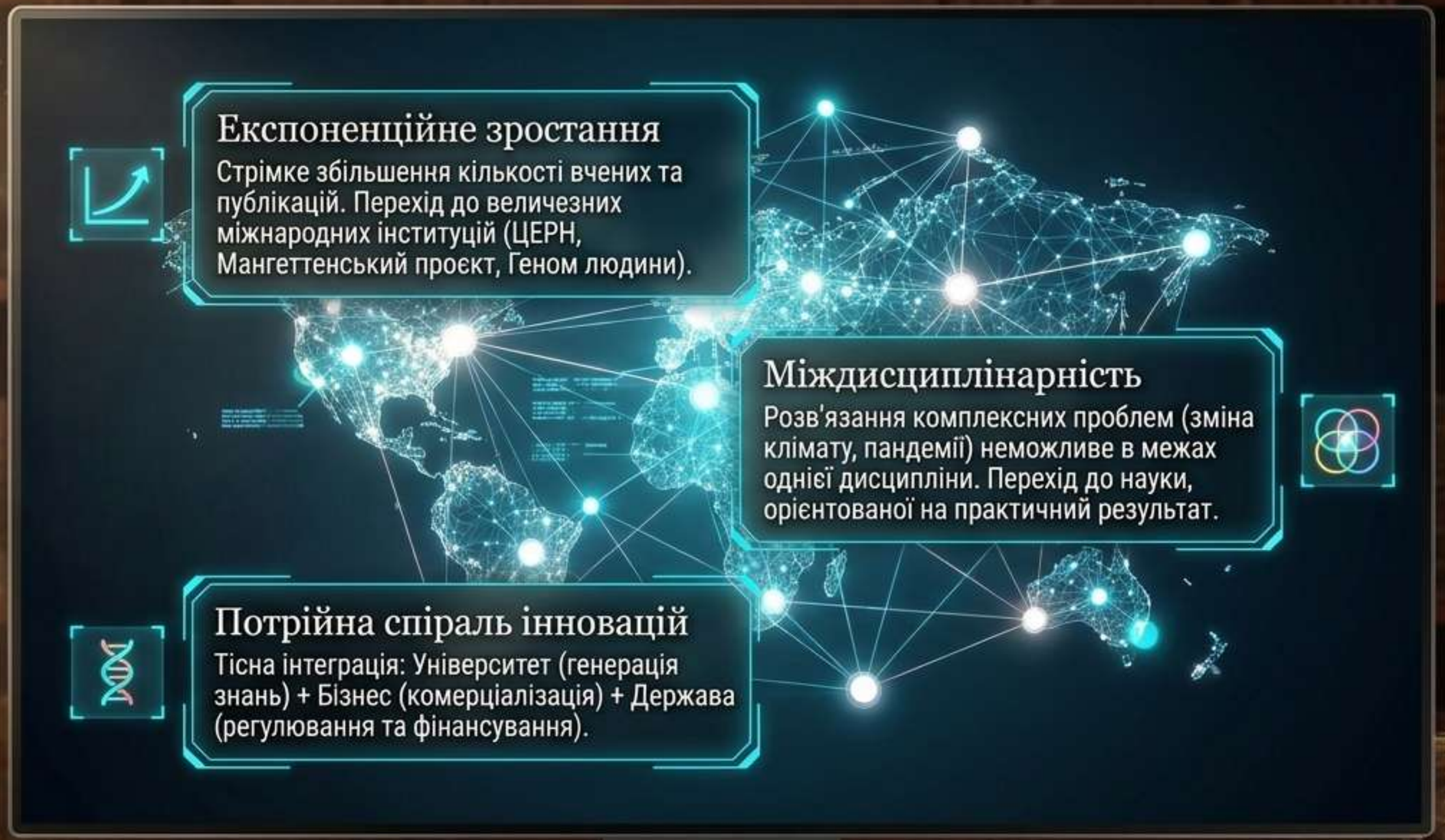
Organized Skepticism (Організований скептицизм): Жодне твердження не приймається на віру.

РЕАЛЬНІСТЬ (Бруно Латур / Конструктивізм):

- Наукові факти не просто відкриваються, а «конструюються» в процесі соціальної лабораторної практики.
- **Відхилення:** Учені жорстко конкурують, захищають фінансові інтереси та перебувають під впливом авторитетів.

Gemini Notebook

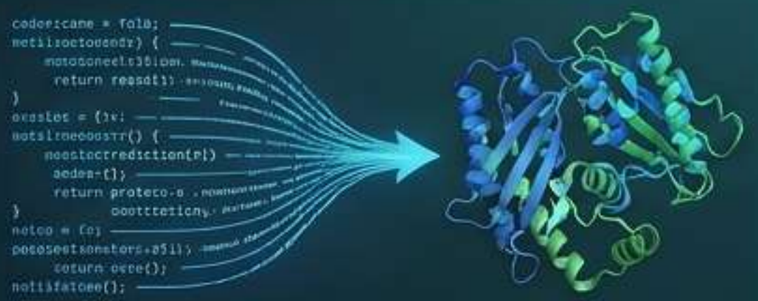
Ера Великої Науки: Від ізоляції до глобальних мереж

Gemini Notebook

Парадокси сучасності: Штучний інтелект та Криза відтворюваності

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ
(Тріумф обчислень)

Protein Prediction (Nobel 2024)

- **Застосування:** Генерація гіпотез, моделювання великих даних (Нобелівська премія 2024 за прогнозування білків).
- **Виклик:** Проблема «чорного ящика», визначення авторства, надійність згенерованих машиною результатів.

КРИЗА ВІДТВОРЮВАНОСТІ
(Системний збій)

Reproducibility Rate

- **Статистика:** Лише ~30% результатів у психології вдалося відтворнтн з тією ж значущістю (проект 2015 р.).
- **Причини:** Тиск «публікуйся або помри», хибні вибірки, упередженість до позитивних результатів.
- **Рішення:** Попередня реєстрація досліджень (Pre-registration), жорсткі методологічні стандартн.

Gemini Notebook

Відкрита наука: Злам бар'єрів доступу

Open Access (Відкритий доступ)

Вільний, безкоштовний доступ до наукових публікацій. Відповідь на комерціалізацію та монополію закритих баз даних.

Open Data (Відкриті дані)

Публікація первинних масивів даних. Дозволяє перевірку, аналіз та повторне використання інформації іншими дослідниками.

Preprints (Препринти)

Публікація результатів на відкритих серверах до етапу тривалого формального рецензування для прискорення комунікації.

Open Methodology (Прозорість методів)

Відкритий доступ до програмного коду та лабораторних протоколів, що різко підвищує відтворюваність досліджень.

Gemini Notebook

Постнормальна наука та Етичний імператив

ПОСТНОРМАЛЬНА НАУКА (Фунтович та Раветц)

- **Умови:** Факти невизначені, цінності суперечливі, ставки надзвичайно високі, а рішення невідкладні (напр., кліматична криза, пандемії).
- **Наслідок:** Традиційних методів недостатньо; потрібен постійний діалог науки із широким суспільством та політикою.

ЕТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

- **Тригер:** Атомне бомбардування Хіросіми та Нагасакі (1945).
- **Відповідь:** Маніфест Рассела–Ейнштейна (1955) та заснування Пагуошського руху.
- **Сьогодення:** Діяльність етичних комітетів, жорсткий контроль біоетики та використання ШІ. Наука несе пряму відповідальність за майбутнє цивілізації.

Gemini Notebook

Наука в Україні: Спадщина, Виклики та Інтеграція

ФУНДАМЕНТ

Києво-Могилянська академія, університети XIX ст. Заснування Української академії наук (1918), перший президент — В. Вернадський.

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ (ВІЙНА)

Зруйнована інфраструктура, міграція кадрів, скорочення фінансування. Переорієнтація зусиль на критичні оборонні, медичні дослідження та документування злочинів.

НОВА ПАРАДИГМА (ІНТЕГРАЦІЯ)

- Асоціація з програмою ЄС «Горизонт Європа» на рівних умовах.
- Робота Національного фонду досліджень (НФДУ).
- Мета: Реформування за європейськими стандартами, збереження інтелектуального потенціалу для повоєнного відновлення.

Gemini Notebook

Синтез: Від філософської ідеї до архітектури істини

Gemini Notebook